

SR-Nummer	SR 2019-0014
Instantie	Hoge Raad
datum	29-01-2019
wetsartikelen	6 EVRM

Hoge Raad 29-01-2019, ECLI:NL:HR:2019:123

Samenvatting

Falende klacht omtrent ondervragingsrecht getuigen en Hoge Raad beantwoordt in schriftuur gestelde vraag of zijn jurisprudentie bijstelling behoeft, in het bijzonder of het vereiste van voldoende compensatie ook geldt in geval van ‘significant weight’ in plaats van ‘sole and decisive’.

Het middel klaagt dat het hof de verklaringen van de getuige [betrokkene 1] ten onrechte tot het bewijs heeft gebezigd, nu de verdediging onvoldoende in de gelegenheid is geweest deze getuige te ondervragen en de betrokkenheid van de verdachte bij het hem ten laste gelegde feit niet in voldoende mate steun vindt in andere bewijsmiddelen.

In de situatie dat de getuige zich van het geven van een getuigenis of van het beantwoorden van bepaalde vragen verschoont op grond van een daartoe door de wet gegeven bevoegdheid en de getuige dientengevolge weigert antwoord te geven op de vragen die de verdediging hem stelt of doet stellen, ontbreekt een behoorlijke en effectieve mogelijkheid tot ondervraging (vgl. HR 6 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1017). Het hof heeft kennelijk geoordeeld dat zo een situatie zich in het onderhavige geval heeft voorgedaan met betrekking tot [betrokkene 1].

De Hoge Raad heeft in zijn arrest van 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1016 het volgende overwogen:

‘3.2.1. Een door enig persoon in verband met een strafzaak afgelegde en de verdachte belastende of ontlastende verklaring, zoals die onder meer kan zijn vervat in een ambtsedig proces-verbaal, wordt ingevolge de autonome betekenis welke toekomt aan de term “witnesses/témoins” in art. 6, derde lid aanhef en onder d, EVRM, in het perspectief van het EVRM aangemerkt als verklaring van een getuige als aldaar bedoeld. Op grond van die verdragsbepaling heeft de verdediging aanspraak op een behoorlijke en effectieve mogelijkheid om getuigen in enig stadium van het geding te (doen) ondervragen. De omstandigheid dat de verdediging, ondanks het nodige initiatief daartoe, geen gebruik heeft kunnen maken van die mogelijkheid, staat niet eraan in de weg dat een door een getuige afgelegde verklaring voor het bewijs wordt gebezigd, mits is voldaan aan de eisen van een eerlijk proces, in het bijzonder doordat de bewezenverklaring niet in beslissende mate op die verklaring wordt gebaseerd dan wel – indien de bewezenverklaring wel in beslissende mate op die verklaring wordt gebaseerd – het ontbreken van een behoorlijke en effectieve mogelijkheid om de desbetreffende getuige te ondervragen in voldoende mate wordt gecompenseerd.’

Voor de beantwoording van de vraag of de bewezenverklaring in beslissende mate steunt op de verklaring van – kort gezegd – een, ondanks het nodige initiatief daartoe, niet door de verdediging ondervraagde getuige, is van belang in hoeverre die verklaring steun vindt in andere bewijsmiddelen. Het benodigde steunbewijs moet betrekking hebben op die onderdelen van de hem belastende verklaring die de verdachte betwist. Of dat steunbewijs aanwezig is, wordt mede bepaald door het gewicht van de verklaring van deze getuige in het licht van de bewijsvoering als geheel.

Voor de in cassatie aan te leggen toets of de bewijsvoering voldoet aan het hiervoor overwogene, kan van belang zijn of de feitenrechter zijn oordeel hieromtrent nader heeft gemotiveerd. In het algemeen geldt dat voor de beoordeling van de vraag of het benodigde steunbewijs aanwezig is, niet kan worden volstaan met een op de betrouwbaarheid van de verklaring van de desbetreffende getuige toegesneden overweging.’

Het hof heeft in de onder 2.5 weergegeven overwegingen als zijn oordeel tot uitdrukking gebracht dat de verklaring van [betrokkene 1] bruikbaar is voor het bewijs, nu de betrokkenheid van de verdachte niet in beslissende mate op die verklaring is gebaseerd, maar in voldoende mate steun vindt in andere bewijsmiddelen en dit steunbewijs betrekking heeft op die onderdelen van de verklaring van [betrokkene 1] die door de verdachte zijn betwist. Gelet op wat hiervoor is vooropgesteld en in het licht van de inhoud van de gebezigde bewijsmiddelen – in het bijzonder gelet op de verklaring van de getuige [getuige 1] (bewijsmiddel 3) – geeft dat oordeel niet blijk van een onjuiste rechtsopvatting. Dat oordeel is ook niet onbegrijpelijk en, in het licht van wat namens de verdachte is aangevoerd, toereikend gemotiveerd.

Het middel faalt.

In de schriftuur wordt nog de vraag aan de orde gesteld of de jurisprudentie van de Hoge Raad in het licht van de rechtspraak van het EHRM bijstelling behoeft. Het gaat daarbij specifiek om de vraag of de onder 3.3 verwoorde eis dat het ontbreken van een behoorlijke en effectieve mogelijkheid om een getuige te ondervragen in voldoende mate wordt gecompenseerd, ook geldt in het geval dat de bewezenverklaring niet ‘in beslissende mate’ (‘sole or decisive’) op de door die getuige afgelegde verklaring is gebaseerd, maar aan die verklaring voor de bewezenverklaring niettemin ‘significant weight’ toekomt. De Hoge Raad merkt naar aanleiding daarvan het volgende op.

De uitspraak van het EHRM in de zaak *Schatschaschwili tegen Duitsland* (EHRM 15 december 2015, 9154/10, ECLI:CE:ECHR:2015:1215JUD000915410) houdt onder meer het volgende in:

‘107. According to the principles developed in the *Al-Khawaja and Tahery* judgment, it is necessary to examine in three steps the compatibility with Article 6 §§ 1 and 3 (d) of the Convention of proceedings in which statements made by a witness who had not been present and questioned at the trial were used as evidence (*ibid.*, § 152). The Court must examine

(i) whether there was a good reason for the non-attendance of the witness and, consequently, for the admission of the absent witness's untested statements as evidence (*ibid.*, §§ 119-25);

(ii) whether the evidence of the absent witness was the sole or decisive basis for the defendant's conviction (*ibid.*, §§ 119 and 126-47); and

(iii) whether there were sufficient counterbalancing factors, including strong procedural safeguards, to compensate for the handicaps caused to the defence as a result of the admission of the untested evidence and to ensure that the trial, judged as a whole, was fair (*ibid.*, § 147).

(...)

116. Given that the Court's concern is to ascertain whether the proceedings as a whole were fair, it must review the existence of sufficient counterbalancing factors not only in cases in which the evidence given by an absent witness was the sole or the decisive basis for the applicant's conviction. It must also do so in those cases where, following its assessment of the domestic courts' evaluation of the weight of the evidence (described in more detail in paragraph 124 below), it finds it unclear whether the evidence in question was the sole or decisive basis but is nevertheless satisfied that it carried significant weight and that its admission may have handicapped the defence. The extent of the counterbalancing factors necessary in order for a trial to be considered fair will depend on the weight of the evidence of the absent witness. The more important that evidence, the more weight the counterbalancing factors will have to carry in order for the proceedings as a whole to be considered fair.

(...)

118. (...) it will, as a rule, be pertinent to examine the three steps of the *Al-Khawaja*-test in the order defined in that judgment (see paragraph 107 above). However, all three steps of the test are interrelated and, taken together, serve to establish whether the criminal proceedings at issue have, as a whole, been fair. (...)

(...)

123. As regards the question whether the evidence of the absent witness whose statements were admitted in evidence was the sole or decisive basis for the defendant's conviction (second step of the *Al-Khawaja* test), the Court reiterates that “sole” evidence is to be understood as the only evidence against the accused (see *Al-Khawaja and Tahery*, cited above, § 131). “Decisive” evidence should be narrowly interpreted as indicating evidence of such significance or importance as is likely to be determinative of the outcome of the case. Where the untested evidence of a witness is supported by other corroborative evidence, the assessment of whether it is decisive will depend on the strength of the supporting evidence; the stronger the corroborative evidence, the less likely that the evidence of the absent witness will be treated as decisive (*ibid.*, § 131).

124. As it is not for the Court to act as a court of fourth instance (see *Nikolitsas*, cited above, § 30), its starting point for deciding whether an applicant's conviction was based solely or to a decisive extent on the depositions of an absent witness is the judgments of the domestic courts (see *Beggs*, cited above, § 156; *Kostecki*, cited above, § 67; and *Horncastle*, cited above, §§ 141 and 150). The Court must review the domestic courts' evaluation in the light of the meaning it has given to “sole” and “decisive” evidence and ascertain for itself whether the domestic courts' evaluation of the weight of the evidence was unacceptable or arbitrary (compare, for instance, *McGlynn v. the United Kingdom* (dec.), no. 40612/11, § 23, 16 October 2012, and *Garofalo*, cited above, §§ 52-53). It must further make its own assessment of the weight of the evidence given by an absent witness if the domestic courts did not indicate their position on that issue or if their position is not clear (compare, for instance, *Fafrowicz*, cited above, § 58; *Pichugin v. Russia*, no. 38623/03, §§ 196-200, 23 October 2012; *Tseber*, cited above, §§ 54-56; and *Nikolitsas*, cited above, § 36).’

In het onder 3.3 weergegeven arrest van 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1016 heeft de Hoge Raad, mede onder verwijzing naar deze uitspraak van het EHRM, geoordeeld dat de rechter, in het geval dat de bewezenverklaring naar zijn oordeel ‘in beslissende mate’ op een door een getuige afgelegde verklaring wordt gebaseerd terwijl een behoorlijke en effectieve mogelijkheid om die getuige te ondervragen heeft ontbroken, ervan blijk dient te geven te hebben onderzocht of het ontbreken van die mogelijkheid in voldoende mate is gecompenseerd. Anders dan in de schriftuur wordt betoogd, noopt de rechtspraak van het EHRM niet tot een vergelijkbare, specifieke motiveringsverplichting met betrekking tot de genoemde compensatie in het geval dat de verklaring van een getuige niet in de hiervoor bedoelde zin ‘beslissend’ is voor de bewezenverklaring, maar daaraan wel ‘significant weight’ toekomt.

In dit verband is van belang dat in de onder 3.6.2 weergegeven overwegingen van het EHRM onder 124 tot uitdrukking komt dat, ingeval een behoorlijke en effectieve mogelijkheid om een getuige te ondervragen heeft ontbroken, het primair aan de nationale rechter is om te beoordelen of een bewezenverklaring in beslissende mate op een door een getuige afgelegde verklaring wordt gebaseerd in die zin dat die verklaring daarvoor ‘the sole or decisive basis’ is. Indien de uitspraak van de rechter daaromtrent geen duidelijkheid verschaft of indien de beoordeling daarvan naar het oordeel van het EHRM ‘unacceptable or arbitrary’ is, kan het EHRM blijkens overweging 116 overgaan tot een eigen ‘assessment of the weight of the evidence’.

Uit de rechtspraak van het EHRM komt bovendien naar voren dat bij de toetsing aan artikel 6 EVRM door het EHRM van het gebruik door de nationale rechter van de verklaring van een getuige voor het bewijs niet uitsluitend betekenis toekomt aan de vraag of en in hoeverre die verklaring van de getuige steun vindt in andere bewijsmiddelen, maar ook aan de (compenserende) waarborgen voor de deugdelijkheid van de bewijsbeslissing die in de nationale wettelijke regeling ter zake van – kort gezegd – het strafrechtelijk bewijsrecht besloten liggen. Het gaat er – zoals de Hoge Raad ook heeft overwogen in zijn arrest van 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017: 1015 – immers om dat de procedure in haar geheel voldoet aan het door artikel 6 EVRM gewaarborgde recht op een eerlijk proces ('the overall fairness of the trial'). Daarbij komt mede betekenis toe aan

(i) de wettelijke bewijsregels, waaronder die inzake de bewijsminima (bijvoorbeeld de zogenoemde *unus testis*-regel van art. 342 lid 2 Sv) en de bewijsmotivering (naast de algemene bewijsmotiveringsvoorschriften die in art. 359 Sv zijn neergelegd, ook de aanvullende bewijsmotiveringsvoorschriften van art. 360 lid 1 Sv met betrekking tot het gebruik van verklaringen van de daar genoemde getuigen waarbij de uitoefening van het ondervragingsrecht is beperkt), en

(ii) de wettelijke en jurisprudentiële motiveringsregels met betrekking tot de beoordeling en beslissing van verweren die de bewijsvraag raken, waaronder begrepen de bewijswaardering.

De naleving van die voorschriften door de rechter kan in cassatie worden getoetst, met dien verstande dat de reikwijdte van die toetsing mede afhankelijk is van het verloop van de procedure, waaronder de in het concrete geval door de verdediging gedane – gemotiveerde – verzoeken tot het horen van getuigen en gevoerde verweren.

De Hoge Raad verwerpt het beroep.

Annotatie

Annotatie bij Hoge Raad 29 januari 2019, ECLI:NL:HR:2019:123, SR 2019-0014.

Inmiddels heeft de Hoge Raad, mede in verband met de verplichtingen voortvloeiende uit het recht op een eerlijk proces ex artikel 6 EVRM, de kaders voor de onderbouwing en beoordeling van getuigenverzoeken uitgebreid uiteengezet.[1] Het EHRM heeft op zijn beurt zijn stappenplan om een beweerdelijke schending van het ondervragingsrecht na te lopen (zie in het bijzonder art. 6 lid 3 sub d EVRM), ingevuld in *Al-Khawaja en Tahery/Verenigd Koninkrijk* en *Schatschaschwili/Duitsland* (beide Grote Kamer).[2] Het EHRM beoordeelt:

'(i) whether there was a good reason for the non-attendance of the witness and, consequently, for the admission of the absent witness's untested statements as evidence (...)

(ii) whether the evidence of the absent witness was the sole or decisive basis for the defendant's conviction (...) and

(iii) whether there were sufficient counterbalancing factors, including strong procedural safeguards, to compensate for the handicaps caused to the defence as a result of the admission of the untested evidence and to ensure that the trial, judged as a whole, was fair.'

Het EHRM heeft in *Schatschaschwili/Duitsland* in aanvulling op *Al-Khawaja en Tahery/Verenigd Koninkrijk* voorts onder meer aangegeven dat uiteindelijk wordt beoordeeld of de verdachte een eerlijk proces heeft gekregen en daarom ook compensatie moet worden geboden voor het niet kunnen ondervragen van een getuige die belastend heeft verklaard en wiens verklaring tegen de verdachte wordt gebruikt, in de situatie dat het EHRM 'following its assessment of the domestic courts' evaluation of the weight of the evidence (...) finds it unclear whether the evidence in question was the sole or decisive basis but is nevertheless satisfied that it carried significant weight and that its admission may have handicapped the defence'. Het EHRM laat het daarbij in beginsel aan de nationale rechter om in te schatten of de tegen de verdachte gebruikte verklaring van een niet-bevraagde getuige 'sole or decisive' is. Het ziet zichzelf ook in deze kwestie niet als vierde instantie. Het EHRM treedt pas in de beoordeling van de doorslaggevendheid van de gewraakte verklaring als voor het EHRM onduidelijk is wat de waarde daarvan voor de nationale rechter is geweest. Het EHRM verlangt compenserende maatregelen hetzij als voor het EHRM het oordeel van de nationale rechter dat de bewezenverklaring niet in beslissende mate is gebaseerd op de verklaring van de niet-ondervraagde getuige, onacceptabel of arbitrair is, hetzij laatstgenoemde zijn positie niet (voldoende) duidelijk heeft gemaakt. Hoe belangrijker de verklaring is geweest, des te meer compensatie aan de verdediging voor het niet kunnen uitoefenen van het ondervragingsrecht geboden is.[3]

Het EHRM-stappenplan inzake het ondervragingsrecht wordt door de Hoge Raad zo ingestoken dat het gebruik van de verklaring van een niet door de verdediging adequaat ondervraagde getuige (om wiens ondervraging wel voldoende indringend en onderbouwd is verzocht), in het bijzonder geen strijd met het recht op een eerlijk proces oplevert als de bewezenverklaring niet in beslissende mate op die verklaring steunt, dan wel het ontbreken van een behoorlijke en effectieve mogelijkheid om de desbetreffende getuige te ondervragen in voldoende mate wordt gecompenseerd. De (eerste) vraag naar de goede reden waarom het niet tot een ondervraging is gekomen, gaat in Nederland dus in beginsel op in de beoordeling van de door de feitenrechter (uiteindelijk) gegeven afwijzende beslissing op het getuigenverzoek. Of de bewezenverklaring vervolgens in beslissende mate steunt op de verklaring van de niet door de verdediging ondervraagde getuige, hangt af van het aanwezige steunbewijs, dat betrekking moet hebben op die onderdelen van de hem belastende verklaring die de verdachte betwist. De vraag of het benodigde steunbewijs voorhanden is, en de verklaring dus niet het enige of het doorslaggevende bewijs is ('sole or decisive'), wordt volgens de Hoge Raad mede bepaald door het gewicht van de verklaring van deze getuige in het licht van de bewijsvoering als geheel. Een nadere motivering kan voor de Hoge Raad de beslissing van de feitenrechter inzichtelijk (lees: niet onbegrijpelijk) maken, waarbij laatstgenoemde niet kan volstaan met een relaas over de betrouwbaarheid van de verklaring van de desbetreffende getuige.

In onderhavige zaak herhaalt de Hoge Raad eerst zijn regels (r.o. 3.3). In die zaak werd betoogd dat ook in compenserende maatregelen moet worden voorzien als een verklaring als voormeld, weliswaar niet de bewezenverklaring in beslissende mate onderbouwt, maar aan deze in ieder geval wel ‘significant weight’ toekomt. Dat ziet Hoge Raad anders (r.o. 3.6.3). De rechtspraak van het EHRM noopt niet ‘tot een vergelijkbare, specifieke motiveringsverplichting met betrekking tot de genoemde compensatie in het geval dat de verklaring van een getuige niet in de hiervoor bedoelde zin “beslissend” is voor de bewezenverklaring, maar daaraan wel “significant weight” toekomt.’[4] Het komt er uiteindelijk op aan of de procedure in haar geheel overziende, eerlijk is geweest voor de verdachte. Dat overwoog de Hoge Raad al eerder in zijn standaardarresten. Hij voegt daaraan nu toe dat hierbij mede betekenis toekomt aan de wettelijke bewijsregels (denk aan de bewijsminima en de (aanvullende) bewijsmotiveringsvoorschriften) en aan ‘de wettelijke en jurisprudentiële motiveringsregels met betrekking tot de beoordeling en beslissing van verweren die de bewijsvraag raken, waaronder begrepen de bewijswaardering’. De Nederlandse strafrechter doet er dus goed aan zijn oordeel behoorlijk te motiveren, zo lijkt de boodschap van ons hoogste rechtsprekende college.[5]

Op zich heeft de Hoge Raad gelijk dat de vraag naar compensatie voor het niet kunnen ondervragen van een getuige, volgens het EHRM alleen aan de orde is als over de importantie van diens verklaring onduidelijkheid bestaat (niet duidelijk is of de verklaring het enige of het doorslaggevende tegen de verdachte gebruikte bewijs is, of het oordeel dat dit niet het geval is, is onacceptabel of arbitrair). Maar in de toepassing werkt dat niet zelden heel anders uit in de rechtspraak van het EHRM. Dan blijkt het EHRM namelijk niet altijd zo strikt in de leer. Er zijn inmiddels meerdere zaken te vinden waarin het EHRM eerst aangeeft dat voor het EHRM wél duidelijk is dat de verklaring van de niet-ondervraagde getuige *niet* beslissend is geweest in de procedure voor de nationale rechter, maar dat het niettemin moet bezien of dat bewijs van significant belang is geweest en of voldoende compensatie moest worden en is geboden. Een goed voorbeeld is de belangrijke zaak *Seton/Verenigd Koninkrijk*. [6] Naar deze zaak wordt vaak verwezen. [7] Het EHRM oordeelt in die zaak dat het bewijs van een niet-ondervraagde getuige niet beslissend was, waarbij het opmerkt dat volgens de Engelse hogerberoepsrechter het overige bewijs onder meer ‘overwhelming’ was. Maar het bewijs was door de Engelse rechter in eerste aanleg wel als belangrijk gekarakteriseerd, alsmede door de hogerberoepsrechter bij het toestaan van het appel. De uitleg van de regel zoals geformuleerd in *Schatschaschwili/Duitsland* is dan als volgt:

‘Consequently, as was explained in *Schatschaschwili v. Germany* (...), even though this absent-witness evidence was not the sole or decisive basis for the applicant’s conviction, given the need under Article 6 to assess the fairness of the proceedings taken as a whole, the Court still needs to determine whether there existed sufficient factors counterbalancing any handicaps that the admission of that evidence might have entailed for the defence.’ [8]

Gewezen kan onder meer ook worden op *Asani/FYROM*, waar het ging om een getuige die verklaarde over het motief en geen direct bewijs opleverde. Niettemin was compensatie toch nodig. [9] Natuurlijk gaat het ook inzake dit leerstuk om een holistische beoordeling per geval. [10] In *Dimovic en anderen/Servië* paste het EHRM gewoon de hoofdregel toe. [11] En het is de vraag of de Grote Kamer van het EHRM dezelfde uitleg geeft aan zijn regel inzake *Schatschaschwili/Duitsland*, zoals dat in onder andere in *Seton/Verenigd Koninkrijk* geschiedde. Bas de Wilde is daar in ieder geval geen voorstander van. [12] Egbert Myer anoteerde al onder *Schatschaschwili/Duitsland* in de richting van een ruimere uitleg: [13]

‘Gelet op de noodzaak naar de “overall fairness” van een proces te kijken, is het niet alleen noodzakelijk dat er voldoende “counterbalancing factors” zijn in de situatie dat de getuigenverklaring waarover de getuige niet kan worden ondervraagd het enige of beslissende bewijsmiddel is, maar ook als de rechter ervan overtuigd is dat een bewijsmiddel een “significant weight” heeft en de toelating/het gebruik van dat bewijsmiddel een handicap oplevert voor de verdediging. Naarmate de verklaring meer gewicht voor de bewijsvoering heeft, zullen de “counterbalancing factors” ook meer gewicht moeten hebben’.

Een klacht hoeft dus in Straatsburg niet zonder meer af te stuiten op het gegeven dat duidelijk is dat de nationale rechter zich voor de bewezenverklaring niet in beslissende mate heeft verlaten op een verklaring van een getuige die door de verdediging niet behoorlijk is ondervraagd en dat oordeel niet kwetsbaar is. Als die verklaring namelijk niettemin van voldoende importantie is geweest, kan het onder omstandigheden kennelijk toch zo zijn dat aan de verdediging compensatie moet worden geboden voor het feit dat zij van haar ondervragingsrecht geen gebruik heeft kunnen maken en daarvan hinder heeft kunnen ondervinden. De Straatsburgse praktijk is dus weerbarstig. De Hoge Raad zal naar alle waarschijnlijkheid proberen een rechte lijn aan te houden en niet zo willen zwalken als het EHRM. Niets hoeft de Nederlandse feitenrechter overigens tegen te houden bij getuigenbewijs van ‘significant weight’, uit oogpunt van behoorlijkheid of zekerheid de verdediging toch tegemoet te komen. Uit Straatsburg komen immers *minimum rights*.

[1] Zie vooral HR 1 juli 2014, ECLI:NL:HR:2014:1496, *NJ* 2014/441, m.nt. M.J. Borgers; HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1015, *NJ* 2017/440, m.nt. T. Kooijmans en HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1016, *NJ* 2017/447, m.nt. T. Kooijmans.

[2] EHRM 15 december 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:1215JUD002676605, *NJ* 2012/283, m.nt. T.M. Schalken en A.E. Alkema (*Al-Khawaja en Tahery/Verenigd Koninkrijk*) en EHRM 15 december 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1215JUD000915410, *NJ* 2017/294, m.nt. B.E.P. Myjer (*Schatschaschwili/Duitsland*).

[3] EHRM 15 december 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1215JUD000915410, par. 116, 123-124, *NJ* 2017/294, m.nt. B.E.P. Myjer (*Schatschaschwili/Duitsland*). In dat verband B. de Wilde, ‘Het recht getuigen in strafzaken te ondervragen anno 2017’, *AA* 2017, afl. 10, p. 777-788 en algemeen over het ondervragingsrecht B. de Wilde, *Stille getuigen. Het recht belastende getuigen in strafzaken te ondervragen (artikel 6 lid 3 sub d EVRM)* (diss. Amsterdam VU), Deventer: Wolters Kluwer 2015.

[4] Zo ook A-G D.J.M.W. Paridaens in haar conclusie even rechtlijnig, zie ECLI:NL:PHR:2018:1072.

[5] Zo vat ook annotator J.C. Dekkers dit arrest op, zie haar noot onder *NbSr* 2019/66.

[6] EHRM 12 september 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0331JUD005528710, par. 59 (*Seton/Verenigd Koninkrijk*).

[7] Zie recent nog EHRM 6 december 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0906JUD001407812, par. 42 en 53 (*Dadayan/Armenië*) en EHRM 10 februari 2017, ECLI:CE:ECHR:2016:1110JUD001347911, par. 49 (*Avetisyan/Armenie*).

[8] EHRM 12 september 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0331JUD005528710, par. 63-64 (*Seton/Verenigd Koninkrijk*).

[9] EHRM 1 mei 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0201JUD002796210, par. 47-48 (*Asani/De voormalige Joegoslavische republiek Macedonië*). Zie ook EHRM 12 april 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:0112JUD005414609, par. 50 (*Batek e.a./Tsjechië*); EHRM 3 december 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0726JUD005954912, par. 59 (*N.K./Duitsland*) en EHRM 12 april 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:0112JUD003670512, par. 64-67 (*Stulir/Tsjechië*). In EHRM 14 december 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:1214JUD006507810 (*Gryb/Ukraine*) overwoog het EHRM (par. 56): ‘In view of the above, the Court, therefore, does not find it necessary to make a definitive finding as to whether the evidence provided by I. was “decisive” as in any case it is satisfied that his statements carried significant weight and their admission as evidence may have handicapped the applicant’s defence.’

[10] Zie ook nog EHRM (Grote Kamer) 18 december 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:1218JUD003665805 (*Murtazaliyeva/Rusland*).

[11] EHRM 11 december 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:1211JUD000720312, par. 59 en 64 (*Dimovic e.a./Servië*).

[12] Zie al B. de Wilde, ‘Het recht getuigen in strafzaken te ondervragen anno 2017’, *AA* 2017, afl. 10, p. 788.

[13] EHRM 15 december 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1215JUD000915410, *NJ* 2017/294, m.nt. B.E.P. Myjer (*Schatschaschwili/Duitsland*), onder 7 van de noot.